

VELEBIT PRILOZI POZNAVANJU I VREDNOVANJU PLANINE

1. Značajniji geomorfološki lokaliteti i krajolici

Velebit je u najvećem dijelu vapnenačka planina i zato gotovo sve geomorfološke zanimljivosti idu u domenu krškog reljefa. Najčešće su to slikoviti vrhovi, različiti oblici u kamenu i krške depresije raznih oblika i dimenzija. Ono po čemu Velebit nema premca u Jugoslaviji brojni su i često bizarni stjenoviti kukovi i grede, razbacani diljem planine (prema novijim istraživanjima gotovo svi su formirani u mlade paleogenim brečama). Geomorfološko bogatstvo ujedno je glavni nosilac pejzažnih vrijednosti Velebita; one su, međutim, do danas vrlo slabo uočene i, na žalost, posve neiskorištene.

U nastavku se navode zanimljiviji lokaliteti i zone s aspekta geomorfologije i krajolika.

a) Sjeverni Velebit

Idući od sjevera k jugu, kao prve dvije pejzažno zanimljive zone ističu se *Zavižan—Vučjak—Balinovac* i *Mali Rajinac—Jezera*. Obje karakterizira slikovit odnos otvorenih i šumovitih površina u sklopu nekoliko stožastih vrhova s kojih se pružaju daleke vizure prema moru (*Zavižan, Balinovac, Vučjak*) i Lici (*Mali i Veliki Rajinac*). Mali Rajinac je najviši vrh sjevernog Velebita (1699 m), ali bez dominacije jer su navedeni, a i drugi vrhovi oko njega, jedva nešto niži. Jezera su najveća pašnjačka površina u zoni najviših vrhova sjevernog Velebita. Radi se o nizu plićih ponikava, u kojima se za kiša i snijega formiraju lokve («jezera»). Jedna od tih lokava ne presušuje. Vrijednost zone *Zavižan—Vučjak* podvlači činjenica da ovuda ide najviša velebitska cesta (pod *Vučjakom* na 1560 m), a tu su i planinarski dom, meteorološko-klimatološka stanica i botanički vrt.

Južno od opisanih područja nalaze se *Rožanski i Hajdučki kukovi*. Nigdje u Velebitu nije se na okupu našlo toliko stjenovitih kukova kao ovdje. Neki od njih, posebno oni u Rožanskoj skupini, okomiti su i visoki do 200 m. Radi atraktivnosti, kroz srce Rožanskih kukova majstorski je izvedena 1930—33. poznata Premužićeva staza, a zbog kompleksnih prirodnoznastvenih obilježja (ne samo geomorfoloških, nego i florističkih, šumsko-vegetacijskih i faunističkih) ovo područje je, u veličini od 12 km², proglašeno strogim prirodnim rezervatom. Kao najviši vrh Kukova označena je na topografskoj karti Gromovača — 1675 m, ali prema planinarskim mjerenjima čini se da

Sl. 106 — Rožanski kukovi, prirodni rezervat u sjev. Velebitu, s planinarskom kućom Rossiјеva koliba. Snimio I. Bralić

je najviša kota Krajačev kuk (najjužniji i na topografskoj karti neoznačeni vrh u Rožanskoj skupini) s 1690 m.

Neposredni nastavak na Kukove čini pejzažno i geomorfološki zanimljivo područje *Lubenovac—Kozjak*. I ovdje su bitno obilježje kukovi, ali ovoga puta pojedinačni i pejzažno izolirani: Veliki Kozjak — 1620 m, Mali Kozjak 1466 m i Begovački kuk — 1407 m. Između njih su šumovite doline — »dubice« *Bevandovac* i *Jurekovac*, a pored njih omanje polje *Lubenovac*. Crnogorične šume, iz kojih poput otoka izranjaju bijeli kukovi i jedan od najljepših velebitskih proplanaka *Lubenovac* (1265 m), čine jedinstven doživljaj, a posebno s vrha impozantnih litica Velikog Kozjaka. Cijelo je područje relativno lako dostupno jer kroz *Jurekovac* i južnim rubom *Lubenovca* ide šumska cesta koja spaja *Begovaču* (na uzdužnoj velebitskoj cesti) s Velikim Alanom.

Duž poprečne velebitske ceste V. Alan—Mrkvište proteže se nekoliko ljevkastih ponikava i dolaca. Zbog svog oblika i rasporeda šumsko-livadnih površina zaslužuju pažnju, to više što su neposredno ispod ceste. Narod ove depresije zove *Pažeži* ili svaku posebno prema prezimenima obitelji koje su koristile ove pašnjake — *Dundović-padež*, *Šegotski padež*, *Bilenski padež* *Mirovo*. Promjeri ovih lijevaka su oko 500 m, s dubinom oko 100 metara. Zbog dubine to su mrazišta s čistim smrekovim sastojinama koje čine *Pažeže* još slikovitijim i specifičnim detaljem Velebita.

U prvom uzdužnom grebenu primorske padine Velebita ističe se kao posebno surov i vrletan *Jablanački greben* (nazvan ovako u nedostatku odgovarajućeg narodnog naziva) u dužini od desetak kilometara. Njegova relativna visina (iznad prve velebitske terase) iznosi u prosjeku 400—500 m, a u

nizu denudacionih i korozivnih forma ističe se visoki kameni obelisk Strogir, klanac Turska vrata i na samom početku grebena, iznad Magistrale u Živim bunarima, prirodni kameni most. Ovakvi »mostovi« kod nas su veoma rijetki, a ovaj je vjerojatno najljepši.

b) Srednji Velebit

Srednji je Velebit u odnosu na prostor koji zaprema (između V. Alana i B. Oštarija) nešto manje atraktivan dio planine, ali ćemo i u njemu naći nekoliko vrijednih i zanimljivih zona.

Najprije ističemo područje *Štirovača—Šatorina*. Iako su ovo u prvom redu šumski predjeli, šume su ovdje kao malo gdje u Velebitu poprimile i pejzažnu dimenziju, jer se radi o oko 8 km dugoj i 1—2 km širokoj depresiji (Štirovača—Klepina duliba) gotovo ravnog dna, na visini 1000—1100 m i izuzev 3 manje livadne oaze (Štirovača, Jovanovića-padež i Crni padež) posve pod šumom (uglavnom crnogorica). Posebnu vrijednost ovom kompleksu daje piramidalni vrh Šatorina, najviša kota srednjega Velebita (1624 m) i jedan od najmarkantnijih vidikovaca na kontinentalnoj strani Velebita. Dok je Šatorina u jurskim vapnencima, zona Štirovača—Klepina duliba u trijaskim je naslagama, znatnim dijelom klastičnog facijesa, pa se ovdje na nekoliko mjesta javlja živa voda.

Tri kilometra zračne linije od Šatorine, na primorskoj padini smještena je jedna od najslikovitijih krških uvala — *Mlinište*, na visini od oko 1000 m. Uvala je poput korita, gotovo geometrijski formirana, a dimenzijama dna 1 x 0,5 km. Nekad je Mlinište bilo jedno od najnapučenijih sezonskih naselja u Velebitu, jer je uz stočarenje imalo obradive zemlje, a i živu vodu (jedinu na primorskoj padini srednjeg Velebita).

Sl. 107 — Varnjača u sjevernom Velebitu. Snimio I. Bralić

Dabri su geomorfološki i pejzažno najzanimljiviji dio srednjeg Velebita. Riječ je o nizu krških depresija — uvala i dolaca, od kojih tri nose ime Dabri (Crni Dabar, Ravni Dabar i Došen—Dabar), a tri — dulibe (Došen-duliba, Bačić-duliba i Crna duliba). Nadmorska im je visina 650—900 m. Između njih, odnosno njihovim rubom poredani su najljepši kukovi srednjeg Velebita, s visinama od 900—1300 m: Bačić-kuk, Celina, Kukaline, Kiza, Alaginac i dr. Glavna je zanimljivost i ljepota upravo u tom spletu pitomih zelenih uvala i strmoglavih bijelih litica. Izuzev Crne dulibe koja je pod šumom, svi su Dabri i Dulibe donedavno bili obrađivani i naseljeni.

Na prijelazu iz srednjeg Velebita u južni poznata je zona starijih stijena — *Brušani—Oštarije*. Riječ je o karbonsko-permskim i trijaskim naslagama raznolikog i često klastičnog facijesa, pa ovo područje odudara od većeg dijela inače vapnenačkog Velebita. Zbog stijena koje se normalno površinski spiraju izostao je krški reljef, a Brušanska je dolina poprimila neke pejzažne elemente alpskih dolina. To je ujedno i razlog pojavi stalnih vodotoka u Brušanskoj dolini i na Oštarijama.

c) Južni Velebit

Južni Velebit zaprema prostor južno od Oštarijskog prijevoja, a to znači polovicu cjelokupne planine. Unutar tako dugog poteza možemo izdvojiti nekoliko dijelova, fizionomski dosta različitih: 1) sjeverni s prilično ujednačenim visinama, uglavnom do 1500 m i s 2—3 niza glavnih vrhova; 2) srednji, u kojem su najviši vrhovi Velebita i u kojem kao da je došlo do sabijanja u jedan jedinstveni greben i 3) područje između Sv. brda i Crnopca, u kojem se planina snizuje u prosjeku za čitavih 500 metara.

U prvoj trećini južnog Velebita najmarkatniji i najviši vrh je *Visočica* — 1619 m. Visočica izrazito dominira ličkom stranom Velebita i, budući da oko nje nema vrhova slične visine, predstavlja jedan od najljepših vidikovaca cjelokupne planine. Ističe se piramidalom formom i bujnim planinskim pašnjacima. Masiv Visočice formiran je u jurskim vapnencima.

Primorska strana tog dijela Velebita nema tako dominantnog vrha kao Visočica, ali se odlikuje izvanrednom reljefnom dinamikom, s nizom vrletnih kukova i malih pitomih dolaca. Prema najvećim docima ovu bismo zonu mogli nazvati *Barić dolac—Stap—Bili Sinokos* (na topografskoj karti je Bili Sinokos netočno označen i trebao bi stajati uz oznaku Sjauševi stanovni ovi stanovni su, naime, u južnom dijelu Bilog Sinokosa). Među brojnim kukovima i gredama najslikovitija je svakako *Stapina* (među planinarima poznata kao Simonovića Stapina) u obliku glatkog i okomitog obeliska (kota 1125 m), kukovi uz dolac *Splitvinu*, skupina *Javorovog kuka* i dr.

U nastavku ove zone slijedi *Rujno* (Veliko i Malo) — najveće »polje« na primorskoj padini Velebita. Ukupna dužina Malog i Velikog Rujna je oko 6 km, širina oko 1 km, a nadmorska visina 800—900 m. Rujno je neobično značajan kvartarno-geološki lokalitet jer je većim dijelom ispunjeno fluvio-glacijalnim šljunkom. Čak i Rujnačku kosu, s relativnom visinom od 100 m, izgrađuju ove naslage. Za razliku od prethodne zone, gdje se kukovi isprepliću s docima, ovdje su kukovi i gorske kose poredani rubom Rujna. Na sjevernoj strani ističu se klisure *Višerujna* (1623 m), a na južnoj skupina *Bojinac* (1121 m). Bojinac je relativno manje uočen i poznat dio Velebita iako se i po geomorfološkim svojstvima i po njihovoj atraktivnosti može usporediti s Tulovim gredama.

Središnji dio južnog Velebita čini pojas *Badanj—Sv. brdo*. Tu su najviši vrhovi Velebita: *Badanj* — 1639 m, *Babin vrh* — 1741 m, *Vaganski vrh* — 1758 m, *Segestin* — 1725 m, *Malovan* — 1709 m, *Babin vrh* — 1746 m i *Sv. brdo* — 1753 m. Cijeli pojas izgrađuju jurske naslage koje su više slojevite nego kompaktne i zato su vrhovi bez kukova i oštrih forma. Strmo odlomljena lička srana uvjetovana je tektonski (rasjedom), a ne petrografski. Najljepši vidikovac i najmarkantniji vrh svakako je *Sveto brdo* (dugo se držalo da je ovo najviši vrh Velebita) jer je posljednji u nizu pa otvara vizure na sve strane. Inače je cijeli taj najviši pojas (izuzev donjih padina *Badnja*) bez šume.

Na primorskoj je strani ovoga pojasa Nacionalni park *Paklenica* čije su geomorfološko-pejzažne osobine dobro poznate pa nema potrebe da se ovdje navode.

Jugoistočno od ceste preko *Malog Alana* nalazi se reljefno jedan od najzanimljivijih i najbizarnijih dijelova Velebita. To je zona *Tulove grede—Prosenjak*. Na dužini od 5—6 km priroda je stvorila ponovno niz denudacionih i korozivnih oblika u kamenu (grede, kukovi, prirodni mostovi, »čučavci« itd.), kao i pitomih travnatih dolaca koji zajedno tvore jedinstvene i nepovnljive krajolike. Najviša i najveća skupina su *Tulove grede* (1127 m), neposredno uz cestu. Pod njima su *Dolac pod Tulom*, *Krajnji dolac* i *Dolac Tulo Maričića*. Slijede doci *Bužanjka*, *Lađa* (s 2 kamena obeliska zvana *Lađovi*), *Čuževac*, *Caber* (prirodni most *Suplji kamen* i drugi oblici), *Puči* (prirodni most i stijena *Tominka* u obliku nosoroga) i *Prosenjak* (najveći dolac s »čučavcima«, tornjicima i kamenim stupovima).

Sl. 108 — *Tulove grede* u južnom Velebitu. Snimio I. Bralić

U krajnjem jugoistočnom dijelu Velebita, neposredno uz cestu Gračac—Obrovac, Velebit se po posljednji put značajnije uspinje iznad 1000 m i u skupini *Crnopac* dostiže 1404 m. Crnopac je ujedno posljednja pejzažno-geomorfološki atraktivna skupina kukova. Ovdje su kukovi pretežno gromadni i masivni. Dalje od Crnopca Velebit se spušta u valovitu i pejzažno monotonu visoravan.

2. Kategorija i opseg cjelovite zaštite

Analizom općih prirodnih svojstava i utvrđivanjem tako velikog broja vrijednih, različitih i polivalentnih prirodnih lokaliteta i područja nepobitno su potvrđene dosadašnje pretpostavke o vrijednosti Velebita i, s tim u vezi, o potrebi njegove cjelovite valorizacije s aspekta zaštite prirode. Ako želimo sačuvati, a djelomice i unaprijediti ovo naše najmarkantnije prirodno područje, a pod tim razumijevamo ne samo zaštitu pojedinih prirodnoznatvenih lokaliteta nego i održanje velebitskog ekosistema u cjelini, onda moramo cijeloj planini namijeniti odgovarajući zaštitni tretman.

Na razmišljanje o integralnoj zaštiti Velebita potaklo nas je ne samo izvanredno bogatstvo prirode nego i praksa drugih zemalja da sve češće odgovarajućim kategorijama zaštite zahvaćaju šira područja i veće prirodne cjeline. Austrija je, npr., proglasila nacionalnim parkom Visoke Ture, (s površinom od 200.000 ha), Čehoslovačka Tatre (70.000 ha), a Slovenija se priprema da istom kategorijom obuhvati cjelokupne Julijske Alpe.

I konačno, to nam sugeriraju i turističko-rekreativne mogućnosti koje Velebit bez sumnje ima i koje će u najskorijoj budućnosti zacijelo doživjeti adekvatnu valorizaciju (na žalost propuštenu i u nedavno dovršenom projektu »Gornji Jadran«). Uz današnje uvjete krajnje degradirane vegetacije duž obale Velebita te mogućnosti izgledaju skromne, ali uz pretpostavku pošumljenja makar i samo dvadesetak najatraktivnijih uvala, može se već za 10—15 godina učiniti puno u tom pogledu. Velebit će tada dobiti posve novu dimenziju i značenje. I kad dođemo u tu fazu, ne smije nam biti svejedno gdje će se i kako će se graditi, čime pošumljavati, gdje će se i koliko sjeci itd.

U takvu, široko zamišljenu konceptu, treba promatrati i ideje o kategoriji i prostornom ospegu cjelovite zaštite Velebita.

Nema sumnje da *Velebit* po svom značenju apsolutno zaslužuje kategoriju *nacionalnog parka* (prema definiciji Zakona o zaštiti prirode to su »područja velike prirodne privlačnosti, koja imaju osobito naučno, kulturno, odgojno-obrazovno i turističko-rekreativno značenje«). Mnoga manje značajna područja u svijetu i kod nas proglašena su nacionalnim parkovima. Međutim, nacionalni park je kategorija koja isključuje sve privredne djelatnosti osim tradicionalne poljoprivredne lokalnog stanovništva i turizma koji je, kao što smo vidjeli iz definicije, čak bitna komponenta nacionalnog parka. (Zato posve opravdano uključujemo i obalu u naša razmišljanja o kategoriji i opsegu zaštite.)

Kako stoji s Velebitom u tom pogledu?

Na Velebitu je šumarstvo glavna i gotovo jedina privredna djelatnost i zato svako razmišljanje o zaštiti mora biti u najtješnjoj koordinaciji s planovima i mogućnostima ove privredne grane. Sezonsko i nekad veoma štetno ekstenzivno stočarenje na ovom je području u izumiranju pa ne predstavlja objektivno nikakvu prepreku bilo kakvu obliku zaštite. Isto je tako nekadašnje individualno drvarenje na primorskoj padini planine gotovo posve

prestalo pa su stvoreni pogodni uvjeti za obnovu vegetacije; obnova je na mnogim mjestima primorske padine već i pejzažno evidentna.

Znatan se dio Velebita već po šumsko-gospodarskim osnovama tretira kao zaštitni zbog nepovoljnih ekoloških prilika, neznatnih drvnih zaliha itd. To uglavnom vrijedi za primorske padine, najveći dio južnog Velebita i zone najviših vrhova općenito; veći dio primorske padine, kao neinteresantan za šumsku eksploataciju, nije ni obuhvaćen tim osnovama. Naprotiv, lička padina i neki središnji dijelovi sjevernog i srednjeg Velebita imaju eksploatacijski vrijedne šume i nerealno bi u sadašnjim prilikama bilo očekivati njihovo uključanje u nacionalni park.

Granice eventualnog nacionalnog parka treba, dakle, u temeljnim linijama bazirati na površini koja je već u šumsko-gospodarskim osnovama zacrtana kao zaštitna. Na taj način granica bi se prema Lici gotovo posve poklapala s granicom šumsko-zaštitnih predjela. Primorska bi padina cijela bila unutar granica parka jer se pojedine šumske zone ovdje nalaze samo kao izolirani otoci do kojih bi izgradnja šumskih komunikacija bila preskupa u odnosu na iskoristivu drvenu masu. Uvjereni smo da ovakvim definiranjem granice šumarstvo ne bi bilo prikraćeno u svojim gospodarskim interesima, a veći dio prirodnoznastvenih lokaliteta i pejzažno-turističkih zona bio bi ipak obuhvaćen.

Najveći prigovor (s aspekta zaštite) ovako zacrtanoj međi odnosio bi se na sjeverni Velebit, gdje bi neobično vrijedna i atraktivna područja Veliki Kozjak—Mali Kozjak—Begovački kuk—Lubenovac i Lomska duliba ostali izvan granica Parka. Zato bi uz uvjet postizanja suglasnosti šumarstva trebalo predvidjeti i varijantu granice uključivanjem navedenih područja.

Neovisno o ovim granicama, koje se izravno oslanjaju na postojeće šumsko-eksploatacione prilike, na Velebitu treba zacrtati i širu zonu liberalnijeg režima zaštite u kojoj bi opseg sječa u cijelosti i nadalje ostao reguliran šumsko-privrednim planovima, izuzev čuvanja rubnog pojasa uz ceste i na mjestima za koje se očekuje da bi jednom mogli biti turističko-rekreativne točke.

Za sada u našem zakonu o zaštiti prirode ne postoji odgovarajuća kategorija za ovako zamišljeno područje, ali se predstojećim noveliranjem spomenutog zakona predviđa uvođenje kategorije *»park prirode«*, što bi se po režimu i opsegu zaštite moglo primijeniti i na Velebit. Kad jednom naše šumarstvo bude poslovalo u drugačijim i logičnijim uvjetima koji će valorizirati sve vrijednosti šume (a ne samo drvo za sječū!), odnosno kad naša zajednica bude spremna na određene kompenzacije za račun drugih prednosti šume, *ovako zacrtan »velebitski park prirode«* *trebao bi prerasti u nacionalni park.*

Ova šira granica obuhvaća sve značajnije lokalitete Velebita; u južnom se Velebitu uglavnom poklapa s predviđenom granicom nacionalnog parka (veće odstupanje je jedino u brušanskom dijelu), a dalje prema sjeveru većim se dijelom oslanja na uzdužnu velebitsku cestu.

Zacrtavanje šire zaštitne zone, odnosno parka prirode, nema za cilj samo obuhvat svih značajnih lokaliteta. Ono je potrebno u prvom redu radi obnavljanja i održanja ekosistema i cjelokupne prirodne ranoteže. S obzirom na sadašnje stanje ovo je prijeko potrebno osobito zbog faunističke komponente tog ekosistema. Podaci o broju lovne divljači, kao i stanju ostale faune, pokazuju da je životinjski svijet na Velebitu, uz rijetke iznimke (divlja svinja

i medvjed), decimiran. Ti podaci alarmiraju, ali pokazuju da lovstvo na Velebitu ne donosi nikakvu korist. Prema tome ne bi smjelo oponirati ideji zaštite. Stoviše, trebalo bi biti njen pobornik (odstrel medvjeda i divlje svinje mogao bi i dalje ostati na razini sadašnjeg, jer zadovoljava i kriterije zaštite).

U današnjem vremenu sve većeg pritiska čovjeka na prirodu i sve većeg ugrožavanja vlastitog okoliša većina zemalja, uz ostale mjere, pribjegava zaštiti većih prirodnih cjelina, koje treba da posluže ne samo kao uporišta prirodne ravnoteže za okolna područja nego i kao uporišta narodnog zdravlja i rekreacije u najširem smislu. Ako ove cjeline istodobno obiluju takvim prirodnim kvalitetama kakve nalazimo na Velebitu, onda je to razlog više da ga nazovemo imenom koje zaslužuje (nacionalni park), imenom koje mu može jednog dana i u međunarodnoj turističkoj areni donijeti određeni status i određene koristi.

LITERATURA I IZVORI:

1. Poljak Josip: Geomorfološki oblici krednih kršnika Velebita, Vijesti Geološkog zavoda, Zagreb 1929. g.
2. Poljak Josip: Planinarski vodič po Velebitu, Zagreb 1929. g.
3. Poljak Željko i suradnici: Velebit, Zagreb 1969. g.
4. Rogić Veljko: Razlike pejzaža velebitskih padina, Geografski glasnik, Zagreb 1956. g.
5. Elaborati i karte Instituta za geološka istraživanja, Zagreb.
6. Elaborati i karte Republičkog zavoda za zaštitu prirode, Zagreb.
7. Osnove za uređivanje šuma i gospodarske karte područja šumskih gospodarstava Senj i Gospić.

Sl. 109 — Detalj iz Bojinca u južnom Velebitu. Snimio I. Bralić